

Kaliforniai álom

(Idegenség és asszimiláció Oravecz Imre *Kaliforniai fürj* című regényében)

Az Oravecz-életmű egészére érvényes megállapítás, hogy az idegenség és az otthonosság közötti oszcilláció, valamint e két kategória folytonos egymásba játszása a művek fő szervezőeleme. A *rög gyermekei* című trilógia (*Ondrok gödre*, 2007; *Kaliforniai fürj*, 2012; *Ókontri*, 2018) darabjai közül legmarkánsabban talán a *Kaliforniai fürj* viszi színre az idegenségtapasztalatot, az előbb elveszített, majd később máshol megtalálni vélt otthonosságot és önazonosságot. A regény az előző kötetben megismert Árvai család amerikai megtelepedésének a krónikája, a századfordulós kivándorlás történetének meggyőző alapossággal kidolgozott szépirodalmi fikciója, amely egyszersmind a különböző terek és az azokat belakó szubjektumok identitásának megkapó meséjeként is olvastatja magát. A terek identitásképző ereje annál is inkább érvényes megközelítési szempont, mert – amint Kulcsár-Szabó Zoltán utal rá – a hősök kevésbé egyénített karakterként, mint inkább a külső környezet által meghatározott és emlékezetessé tett figurákként működnek.¹

Georg Simmel filozófus-szociológus az idegenről szólva annak kívülről jövő, új, a befogadó közegben addig ismeretlen minőségeket, normákat, életformamodelleket magával hozó, a kint és a bent dichotómiáját egyként magába olvasztó jellegét emeli ki.² Értelmezése szerint az idegeneket nem elsősorban individuumként, hanem egy közösség tagjaként, „bizonyos típust képviselő idegenekként” azonosíthatjuk.³ Jacques Derrida az idegen kérdését a vendégszeretet kategóriájával köti össze: a vendégszeretet megvalósulásának lehetőségfeltétele a tulajdonnévvel rendelkezés az azonosíthatóság, az ellenőrizhetőség érdekében. Derrida figyelmeztet rá, hogy ez a tulajdonnév sohasem lehet tisztán individuális: miközben a befogadás pillanatában látszólag az egyes individuummal kötött paktumról van szó, az egyezés már megkötésekor ennél tágabb értelmű, mert nem csupán egyéneket, hanem „egy családi vagy etnikai csoportot kötelez el”.⁴ Mindkét gondolkodó, bár különböző teoretikus megfontolások mentén, de a vizsgált regény szempontjából valamelyest közös nevezőre jut: arra gondolok elsősorban, hogy az itt summázott, az idegen fogalmához közelítő elképzelések egyaránt magyarázatul szolgálhatnak arra a fentebb már jelzett írói megoldásra is, hogy a szerző

¹ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Man, it pours* (Oravecz Imre: *Kaliforniai fürj*), *Alföld*, 64(2013), 12. sz., 106.

² Georg SIMMEL, *Exkurzus az idegenről*, ford. TELLER Katalin = *Az Idegen: Variációk Simmeltől Derridáig*, szerk. BICZÓ Gábor, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004 (Antropos), 56.

³ Uo., 60.

⁴ Jacques DERRIDA, *Az idegen kérdése: az idegentől jött*, ford. BOROS János, ORBÁN Jolán = *Az Idegen: Variációk Simmeltől Derridáig*, szerk. BICZÓ Gábor, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004 (Antropos), 16.

az egyes figurák individuális jegyei helyett inkább típusokat ábrázol, és a környezetet determináns funkcióját emeli ki.

Bár a *Kaliforniai fűrj* szinte minden fejezete bőséges elemzendő példaanyaggal szolgálna, dolgozatomban ezúttal elsősorban a megérkezés mozzanatait, az első fejezetek – a későbbi locusok értelmezéséhez is nagyban kötődő – megoldásait elemzem, a történet azon későbbi csomópontjaira kitekintve, amelyek valamiféleképpen az idegenség ellenpontjaként, az asszimiláció jeleként olvashatók.

A regény nyitányában megjelenő hajó és tranzitállomás a foucault-i heterotópia par excellence példaként válik értelmezhetővé. Foucault megfogalmazásában „a hajó végső soron nem más, mint a tér egy úszó darabkája, egy hely nélküli hely, amely saját életét éli, rázárul önmagára, ugyanakkor kiteszi magát a tenger végtelenjének”⁵ Ellis Island pedig a századfordulón Amerikába érkező bevándorlók legfontosabb ellenőrzési pontja, tranzitjellegénél fogva kapu és zár kettős funkcióját látja el,⁶ még annál is erősebben, mint ahogyan igaz ez a vasúti pályaudvar működésére.⁷ Oravec hősei számára e köztes terek szűkössége, magabazártsága lesz meghatározó, és ezeket elhagyva sem a tágasság, az Újvilág szabad, belakható terekben megnyilvánuló ott-honossága mutatkozik meg, hanem újfent azok szűkössége, szorongató miliője válik hangsúlyossá. „De megkönnyebbültek, hogy megszabadultak végre a nagy hajótól, a bezártságtól, a hőségtől, a bűztől, főként azonban a rossz ivóvíztől. Mert az volt, rossz, az ivóvíz, szinte ihatatlan, [...]. Lábuk közt a poggyással István és Anna hunyorogva nézte az eléjük táruló látványt, a sok hajót, a kikötőt, a dokkokat, az épületeket, a dokkokon túl a várost, az egymáshoz szoruló, magas házakat.”⁸

A bevándorlási hivatal hosszas és megalázó ellenőrzési processzusának leírása szoros rokonságot mutat Franz Kafka *Der Verschollene* (1927; magyarul: *Amerika/Az elkallódott fiú*) című regényének nyitányával, a századfordulón Amerikába menekülő Karl Rossmann ideérkezésének a krónikájával. Ellis Island köztes tér jellege, a rendszerezés és a válogatás kifinomult mechanizmusai a büntetés-végrehajtás mozzanatait idézik, különösen akkor, ha számításba vesszük azt a nyitócselekmény idején már túlmutató, de a közös olvasói tudásban meglévő tény, hogy Ellis Island az 1920-as évek közepétől nem elsősorban bevándorlási ellenőrző pontként, hanem büntetés-végrehajtási intézményként funkcionált. A felügyelet és az ellenőrzés folyamatait precízen végrehajtó, az Egyesült Államokba érkező emigránsokat alapos procedúrának kitevő válogatási folyamat alapmetaforája tehát Ellis Island, ahol Árvaiék „foguk közt az azonosító számukkal, más nációbeli sorstársaikkal együtt bevonultak a tágas szűrőcsarnokba.”⁹

⁵ Michel FOUCAULT, *Eltérő terek*, ford. SUTYÁK Tibor = Uő, *Nyelv a végtelenhez*, Debrecen, Latin betűk, 1999, 155.

⁶ „A heterotópiák mindig nyitások és zárások rendszerét feltételezik [...]” FOUCAULT, *i. m.*, 153.

⁷ Alfred GOTTWALDT, *Der Bahnhof* = Hg. Alexa GEISTHÖVEL, Habbo KNOCH, *Orte der Moderne: Erfahrungswelten des 19. und 20. Jahrhunderts*, Frankfurt – New York, Campus Verlag, 2005, 20.

⁸ ORAVECZ Imre, *Kaliforniai fűrj*, Bp., Magvető, 2017, 7.

⁹ Uo., 8.

Ellis Island azonban nem kizárólag a regénybeli valóság helyszíne, de a főhős Árvai István egyik álmának témája is egyben. Az Oravecz-trilógia omnipotens narrátora gyakran közvetíti egy-egy figura álmát, amely önmagán túlmutatóan mindig egy korábbi vagy jövőbeli regénytörténet kicsinyítő tükré. A Toledo felé tartó vasúti utazás során Árvai István újraálmódja a tranzitóna kalandjait, amelyben egy, a regény diegetikus valóságában nem létező testi defektus, a bal kézről hiányzó hüvelykujj miatt visszafordítják és elválasztják a családjától. A kapuként és zárként egyszerre működő tranzitállomás ezt követően még egyszer visszatér a regény folyamán, Murányi Gáborék nehézségeiktől korántsem mentes amerikai érkezésekor. A bejutás viszontagságairól szóló álmot, amellyel, hogy visszacsatol az Árvai család megérkezéséről szóló passzushoz, mintha azt a későbbi jelenetet is előlegezné, amelyben Murányiéknak anyagi nehézségek miatt támad gondjuk a hatóságokkal, és csak Árvaiék gyors közbenjárása és kölcsöne révén sikerül bejutniuk az Egyesült Államokba.¹⁰

Az első USA-beli pillanatokhoz kapcsolódik az amerikai tömegkulturális térrel való szembesülés, a felhőkarcolók és a Szabadság-szobor megpillantása, valamint az amerikai váltópénz, a cent kézbevétele is. A hatalmas épületek fenséges mivoltukban egyszerre váltanak ki az utazókból csodálatot és félelmet. Fogarasi György elemzése a fenséges esztétikáját tárgyalva Burke nyomán emlékeztet arra, hogy „nem pusztán a ránk ténylegesen veszélyt jelentő, szó szerint rettenetes tárgyakat találjuk fenségesnek, hanem azokat az egyébként teljesen veszélytelen tárgyakat is, amelyekhez a veszély képzeletünk pusztán *metonimikus* társítás útján kapcsolódik, vagy amelyek valami olyan tulajdonsággal bírnak, amelynek hatása a rettenetes tárgyakéval analógnak tekinthető, s ezért képzeletünk – *metaforikusan* – rémisztő tárgyként jeleníti meg őket”.¹¹ A fenséges burke-i felfogásához kívánczik az a megjegyzés is, hogy a félelmetes tárgyra, jelen esetben a felhőkarcolóra való rátekintés csak egy biztonságos távolságból gondolható el: amíg túl közel van hozzá a szemlélő, addig csupán félelmet, megfelelő távolságból viszont már félelemmel vegyes csodálatot válthat ki.¹² „Amikor pedig New Jersey közönséges magasságú házai előtt kikötöttek, már annyira eltávolodtak tőlük [ti. a felhőkarcolóktól – Sz. M.], már olyan messze estek, hogy még egy utolsó pillantást is mertek rájuk vetni.”¹³ Lehet emellett érvelni továbbá, hogy a fenséges hatás kiváltó okai között előkelő helyen szerepel az Árvai család idegen, kívülálló státusa: ha ugyanis addigi mindennapjaik szerves részét képezték volna a felhőkarcolók vagy

¹⁰ Uo., 219.

¹¹ FOGARASI György, *A fenséges elméletei a XVIII. századi brit esztétikai gondolkodásban* = BARTHA-KOVÁCS Katalin, PENKE Olga, SZÁSZ Géza, *Felvilágosodás = Lumières = Enlightenment = Aufklärung (Programok és tanulmányok)*, Szeged, JATEPress, 2017, 69–80, 78, kiemelés az eredetiben.

¹² A térbeli/időbeli távolság és a fenséges problémájához részletesebben lásd még: FOGARASI György, *Teletrauma: Distance in Burke's Philosophical Enquiry*, *The AnaChronisT*, 2012, 13. sz., 62–87, különösen: 70–76.

¹³ ORAVECZ, *i. m.*, 10.

az azokhoz mérhető nagyságú épületek, sokkal kevésbé lenne elementáris az a hatás, amelyet megpillantásuk kivált belőlük.

Az Újvilág tehát a remények gyors megvalósulása és – szó szerint – aprópénzre váltása helyett első körben a félelem légkörét jelenti az Árvai család számára, a fiktív és a valós veszély képzete egyaránt jelen van: értesülünk arról, hogy New Jersey felé haladva a szokatlan városi zajok elidegenítően hatnak, az érkezés pillanatában pedig családok leselkednek az emigránsokra, hamis ígéretekkel kecsegtetve őket. Erre a veszélyre előzetesen egy korábban már Amerikát járt gömöri ember figyelmezteti a családot, aki, bár mellékszereplő, rövid jelenete mégis fontossá válik, hiszen ő az, aki már az első fejezet hangsúlyos helyén a magyar viszonyokból való kiábrándulását artikulálja. „Most jött ki Magyarországról harmadszorra, és váltig fogadkozott, hogy soha többé nem megy haza. [...] Keserűséggel szólt mindenről, ami magyar. [...] Volt parasztember léteire széles karimájú, puha kalapot viselt, vörhenyes színű bajszát lefelé sodorta, angol szavakat kevert a beszédébe, és folyton *jet* mondott igen helyett.”¹⁴ Ez a jelenet már a regény elején megelőlegezi az Árvai család későbbi amerikai letelepedését, a (részleges) nyelvsváltást és az amerikai identitás felépítését.

Az Árvai család Amerika-tapasztalatát kezdetben szükségszerűen két tényezőhöz viszonyítja: az általuk ismert magyar viszonyokhoz, valamint a térképekhez és az útikönyvek leírásaihoz. A térképszerűen elképzelt ismeretlen otthonossá tételéhez szükségszerűen önnön szűkebb pátriájukból adódnak referenciapontok. Hogy csak néhány példát hozzak: az amerikai táj „hasonlított a Mátrára”,¹⁵ a kőszénfüst szaga ismerős a nádasdi lemezgyárból,¹⁶ az Ohio folyó azonosításához pedig a korábban tanulmányozott térképet idézik fel. Bár a folytonos hasonlítás később is előkerül, egy ponton túl azonban a hasonlító és a hasonlított relációi felcserélődnek, és az amerikai táj lesz a viszonyítás origója. Még beszédesebbek azok a jelenetek, amelyekben az otthon fenyegető térként jelenik meg. István egy alkalommal hazaálmódja magát, az otthon meghittsége helyett azonban zsarnoktermészetű apja és a hatóságok vegzálása, valamint a menekülés kap kiemelt szerepet, máshol pedig az otthoni és az amerikai hatóságok eltérő működésmódjára, a tekintélyelvű magyar viszonyok élnetlenségére reflektál a szöveg.

A már tárgyalt amerikai térélmények mellett fontos szerepet kap a vasút, mint a századfordulós életérzés meghatározó toposza. A vasútállomás és a váróterem a modernitás alapvető metaforája, a sehol-nem-lét, a várakozás és az idegenségérzet kitüntetett helyszíne. Az anonimitásban feloldódó, a nagyvárosi élményeket sűrítő közeg a modern ember saját tértapasztalataként teszi láthatóvá a korabeli metropolisz jellegzetességeit.¹⁷ Nem meglepő, hogy az Oravecz-regényben éppen a vasútállomáshoz

¹⁴ Uo., 9., kiemelés az eredetiben.

¹⁵ Uo., 12.

¹⁶ Uo., 28.

¹⁷ GOTTWALDT, *i. m.*, 23.

kötődik az etnosztereotípiákba való betekintés első momentuma, egy fekete férfi megpillantása is, amely egy későbbi (immár Toledóból Kaliforniába történő) utazás során megismétlődik egy úgyszintén afroamerikai hordárral kapcsolatos konfliktus formájában.¹⁸ A két locus azonban egészen más tétet mozgat, eltérő idegenségérzetet artikulál: míg az első a par excellence idegen által kiváltott félelem és értetlenség dimenzióit hozza mozgásba, addig a második jelenet kevésbé motivált; konfliktusforrása nem a rasszok között keresendő, eredője mindössze a helyi szokásjoggal, a hordárokat megillető fizetéssel kapcsolatos tájékozatlanság. Azért is lehet ez így, mert míg „az első találkozás különös, magával ragadó mivolta elsősorban a tapasztalat rövid és illuzórikus közvetlenségéből, a látványként elének táruló másságból fakad”,¹⁹ addig a második találkozás már feltételezi olyan kulturális alakzatokat meglétét, amelyek az első élmény során még nem lehettek adottak.

Az Árvai család saját idegenségének explicitté tétele az állomáson a szalonnaevés kulturális praxisával keltett figyelemben összpontosul. Ennek ellenpontjaként a hazai ételek lassú felcserélése, a tömegkulturális térbe való gasztronómiai belépés, amelynek példája az első amerikai hot dog fogyasztás, ugyancsak a vasúti utazás élményéhez kapcsolódik. Az idegenség az obligát nyelvi tapasztalatban már itt is tetten érhető: a vonatindulást bejelentő vasutas közlését nem értik, csak következtetni tudnak a szavak jelentésre. Ez a jelenet vezeti fel a kulturális különbségek és nyelvi dimenziók hosszas problémakörét, amelyet a regény mindvégig mozgásban tart. Az egyik legfontosabb példa a toledói időszakkal kapcsolatos, amelyben István, a kezdeti nyelvtanulási nehézségek és az angol nyelvvel kapcsolatos averziók miatt a munkahelyi figyelmeztető táblákat képtelen értelmezni, ezáltal saját életét is kockára teszi.²⁰ A környezettel való ismerkedés kezdeti stádiumának nyelvi vonatkozásaival kapcsolatban idézhető az a jelenet is, amelyben István egy amerikai utcanévtáblával szembesül: Paja bátyja levelei alapján felismeri, azonosítja az utca nevét a korábban olvasottal (Paine Street), a szavakat azonban nem tudja kiejteni.²¹

A nyelvtanulás a későbbi asszimiláció fontos lépcsőfoka, a munka- és lakókörnyezet nyelvének belsővé tétele. Árvaiék legidősebb gyermeke, Imruska kezdetben magyar nyelvi környezetben tanul, magyar iskolába jár, amely azonban a korszerűtlen tudásanyag, a testi fenyítés, a nemzeti öntudatra való erőszakos nevelés letéteményese, egyben az Osztrák–Magyar Monarchia kicsinyítő tükréeként az államalakulat

¹⁸ ORAVECZ, *i. m.*, 263.

¹⁹ N. KOVÁCS Tímea, *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról*, Debrecen, Csokonai, 2007 (Antropos), 15.

²⁰ ORAVECZ, *i. m.*, 55.

²¹ A Paine Street azért is érdekes, mert az Oravecz-trilógia egyik, az író számára is deklaráltan fontos előképe John Steinbeck *Érik a gyümölcs* című regénye, amelyben Thomas Paine alakja szintén szerepet kap. A köztársaságpárti, emberi jogok mellett elkötelezett politikus figurájának motivikus feltűnése mindkét műben olyan utalásként működik, amely az emigránsok és a belső migráció tömegeivel kapcsolatos szimpátiát hangsúlyozza.

utópisztikus voltát is explicitté teszi. „A kis szereplőket mindig népviseletbe öltöztették, és a Monarchia sajátos tudathasadásos állapotának megfelelően [...] nem maradtak el a Kossuth Lajos elhozta magyar szabadságról és Ferenc József magyarok iránti végtelen jószágáról szóló szavaltok.”²² A magyar nyelvű iskola olyan tényező tehát, amely elvben az asszimiláció ellen hatna, az oktatási gyakorlat atavisztikus, elidegenítő volta miatt viszont éppen az amerikai oktatási rendszer és ezzel egyszersmind az asszimiláció felé tolja a fiatalokat. Az iskolaváltás a nyelv- és identitáscserét is előkészíti. A beiratkozásakor (tévesen) fordított név révén Imréről James/Jim (Jakab) lesz, a regény egy későbbi pontján pedig Imre és édesapja már kizárólag angolul beszélnek egymással, annak érdekében, hogy a gyerek minél előbb behozza nyelvi lemaradását, és megértse az iskolai utasításokat. Míg a tágabb környezetük ezt „hazafiatlan eltévelyedésként”²³ azonosítja, a család és a történet menete felől nézve mindez nagyon is logikus és gyakorlatias lépésnek tűnik.

Az iskolában „hunky”-nak csúfolt Imruskának apja magyarázza el kívülállásuk okát, a sértéseket előbb méltósággal viselő fiú emiatt lassan eljut a magyar identitás feladásáig. Látható, hogy az identitásváltás elsősorban a gyerekeknél kezdődik, Magyarországhoz való kötődésük a legidősebb, még Magyarországon született Imruska esetében sem jelent megtartó erőt. A kezdeti lázadás végül nyugvópontra jut, de nem a magyar identitás újramegtalálásában, hanem egy kettős, magyar–amerikai identitás deklarálásában.²⁴ Az identifikációs problémák Imre esetében Kaliforniában is folytatódnak: itt már nem „hunky”-nak csúfolják, hanem az angolok gúnynevét, a „limey”-t aggatják rá kiejtése miatt.²⁵ Az identitás megtalálása az azonosulásban rejlik: a dél-kaliforniai angolra történő átállás, valamint az új hobbi, a baseballozás mint amerikai státuszszimbólum megtalálása ugyancsak az országhoz való kötődést és az amerikai identitást erősíti.

A család kaliforniai nyelvhasználata, idiolektusa végül egy sajátos „hunglish” nyelvi elegyet hoz létre: az új eszközök, jelenségek megnevezése már az otthon használt magyar nyelvi közegben is angol kölcsönzéssel történik.²⁶ Az USA első világháborúba történő belépése és a Monarchiának küldött hadüzenet az a pont, amikor már nem csupán nyelvhasználati szokásokról, azonosságtudatról vagy valamiféle identifikációs választási lehetőségről beszélhetünk, hanem szükségszerűségről: a magyar identitás megtagadása és az amerikai identitás deklarálása – a németekkel és a magyarokkal szembeni ellenséges hangok fokozódása miatt – mindennapjaik létkérdésévé válik.

Az asszimiláció sajátos formája – a nyelvi konglomerátum létrejöttéhez hasonlóan – a magyar és amerikai szokások ötvözése: a szalonnasütést az amerikai piknikezéssel elegyítő hagyomány, vagy a szilveszteri-újévi ünnepkör magyar és amerikai tradíciókkal

²² ORAVECZ, *i. m.*, 121.

²³ Uo., 161.

²⁴ Uo., 202.

²⁵ Uo., 368. – Az olajbányászok Istvánt először hollandnak gondolják akcentusa miatt.

²⁶ Uo., 409–411.

vegyes megünneplése. A szilveszteri ünnep leírása ugyanakkor nemcsak azért érdekes, mert egy korábban nem ünnepelt eseményt részesítenek kiemelt figyelemben, hanem azért is, mert ez a jelenet a századfordulós remények megfogalmazásának is helyet ad. A századfordulós derű a technikai és a társadalmi fejlődésbe vetett hiten alapul, a technika századát várva egy jobb, boldogabb világ reményét táplálja – sajátos feszültség figyelhető meg az olvasói és a szereplői tudás között. Míg az olvasó pontosan tudja, hogy a remények alaptalanok, a szereplők a közelgő jólét jeleit keresik mindenütt. Nem sokkal később azonban a szereplői tudás is lassan közelít valamelyest az olvasó perspektívájához: az áremelkedések, elbocsátások, William McKinley elnök meggyilkolása, valamint a tervezett hazatérés időpontjának folyamatos tolodása a remények ellenében hatnak.

Az utazókat fogadó köztes terek, valamint a nyelvi dimenziók áttekintése után lássuk, hogyan függenek össze az egyéb térelemek a lebomló magyar és felépülő amerikai identitáskonstrukciókkal. Az első munkavállalás színhelyére, Toledóba való megérkezés élménye a fényt mint a megismerés alapvető optikai metaforáját hozza játékba. „Messze elöl fényeket vélt látni. Megint lehúzta az ablakot, megint előrenézett. A fények növekedtek, és egyértelművé vált, hogy valami nagyobb város felé közelednek. Toledo volt az.”²⁷ A fények összjátéka egyszerre valósul meg kint és bent, a vasúti kocsiban és a pályaudvaron, valamint a csarnokból kilépve az állomás előtti téren. Az őket fogadó amerikás rokon, Paja bátyjuk leírásakor az identitás külsőségekben történő megnyilvánulására helyeződik a fókusz, a bajusztól megszabadult, öltönyös figura egy, már az ottani közegbe asszimilálódott ember benyomását kelti. Az első toledói élmények fényekben úszó, döntően pozitív előjelű élményét ellenpontozza a családot szállító szegényes parasztkocsi, valamint a Kis Birminghamnak nevezett, villanyvilágítást és közművesítést nélkülöző, gyárakhoz és vasúthoz közeli, ezért állandóan zajos, füstös és bűzös magyar negyed leírása. Az első, ideiglenes szállásként funkcionáló úgynevezett burdos ház ismét olyan heterotópikus térként funkcionál, amely különböző tereket és időket sűrít magába, kiszakadva a valós tér-idő koordináták közül.²⁸ A burdos ház afféle fogadó, „jellegzetes emigráns intézmény”²⁹ szerepét tölti be. Belső tereinek leírásához a szűkösség, a nyomorúság jelzői illeszkednek leginkább: a puritán lakószobában „három ágy, két szekrény, egy asztal és egy mosdóállvány volt lavórral, mellette két vödör, egy vízzel teli és egy üres”³⁰

Látható tehát, hogy a terek újszerűsége mögött a várt-vágyott otthonosság kezdetben nem vagy csak részben tud megvalósulni. Az úton lét, a soha-meg-nem-érkezés gondolatköre a zarándok figuráját idézheti fel, akiről így ír Zygmunt Bauman: „a zarándokút már nem egy adott életforma *kiválasztása*, s még kevésbé van szó hősies

²⁷ Uo., 17.

²⁸ A foucault-i rendszerben leginkább a deviáció heterotópiái között kaphatna helyet. FOUCAULT, *Eltérő terek*, i. m., 151.

²⁹ ORAVECZ, i. m., 18.

³⁰ Uo.

vagy *szent* választásról. [...] A zarándoklás immár az, amit az ember *kényszerűségből* tesz, még ha ez a lökéskényszer a csodával határos módon vonzasként reinkarnálódik, és az elkerülhetetlenségből cél lesz”.³¹ Az Árvai család amerikai útja sem a világlátás vágyából, hanem a történelmi kényszerből adódik: István apja, a föld aprózódását elkerülendő, nem adja ki fia jussát, ami ellehetetleníti számukra az önálló életkezdést, saját gazdálkodást, anyagi és erkölcsi függetlenséget. Ha úgy tekintjük, hogy a végcél a hazatérés lenne, akkor útjuk kudarc, hiszen a regénytrilógia tanúsága szerint Anna és István sohasem jönnek vissza Magyarországra. Ebben az értelmezésben olyan zarándokok ők, akikkel kapcsolatban Bauman így fogalmaz: „Legyen a zarándok bárhol is, nem ott van, ahol lenni kellene, és nem is ott, ahova álmai vinnék.”³² Ha azonban máshonnan közelítünk, és kitűzött célként az önálló, független élet megteremtését tekintjük, akkor egy másként való célba érkezést mégis feltételezhetünk. Bár nem Magyarországon, hanem amerikai viszonyok között, de valóban lesz önálló gazdaságuk, saját maguk és gyermekeinek számára biztosítani tudják a megélhetést, az egzisztenciát.

A regény későbbi pontjain ismét felfedezhetjük a baumani koncepció elemeit, amikor a zarándokokból sétálók és turisták lesznek. A paraszti társadalom számára értelmezhetetlen, nem célelvű tevékenységi formák az amerikai kontinensen teljesednek ki, noha már korábban, az *Ondrok gödrében* is szép számmal találunk olyan tevékenységeket, amelyek a falu rendjétől való különállást húzzák alá. Ilyen egyebek mellett az előzményregényben a darnói gombázás, amelynek során a célnál sokkal fontosabb a megtett út és az a kontemplatív lelkiállapot, amikor ember és természet valamiféle preromantikus vízióban egyesülhet. Mészáros Márton hangsúlyozza, hogy „[a] gombázás több szempontból is kívül esik a paraszti társadalom hagyományosan (és a regényben is hangsúlyozottan) eredménycentrikus termelő tevékenységein”.³³ Míg azonban a kivándorlás előzményében ezek a jelenetek a hagyományos faluközösségtől való eltávolodást érzéki módon artikuláló és a végső döntést előkészítő momentumokként funkcionálnak, addig a *Kaliforniai fűrj* esetében a téték, véleményem szerint, egészen máshol vannak. Ebben a szövegben éppen a máshol otthonosságának megtalálását hivatottak kifejezni, az amerikai életstílus és életritmus felvételének a fókuszba helyezése révén az asszimiláció fontos stádiumai lesznek.

A toledói magyar negyedét István reggeli útja során, az ő nézőpontját követve ismerjük meg. A regény gyakran él azzal a narratológiai fogással, hogy a szenvtelen elbeszélő átveszi a hősök nézőpontját, miközben a tudatukat nem teszi tökéletesen átetszővé.³⁴ István az „idegenek között lenni és közöttük idegennek maradni”³⁵ baumani

³¹ Zygmunt BAUMAN, *A zarándok és leszármazottai: sétálók, csavargók és turisták = Az Idegen: Variációk Simmeltől Derridáig*, szerk. Biczó Gábor, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004 (Antropos), 194, kiemelés az eredetiben.

³² Uo., 192.

³³ MÉSZÁROS Márton, *Darnói gombázók*, *Tiszatáj*, 70(2016), 6. sz., 90.

³⁴ KULCSÁR-SZABÓ, *i. m.*, 105.

³⁵ BAUMAN, *i. m.*, 200.

gondolatot teszi magáévá akkor is, amikor elindul felderíteni a térség látnivalóit. A negyed leírásakor a narrátor egy jellegzetes, város a városban típusú struktúrát vázol, amely az elzárt sziget illúzióját kölcsönzi az itt élők számára. Bármennyire is törekednek azonban kezdetben az elkülönülésre, elkerülhetetlen a más népekkel való érintkezés és különösen az amerikanizálódás. Már az is beszédes, hogy a narrátor a Monarchia mesterségesen létrehozott nagy nemzetiségi olvasztótégelyéhez hasonlítja a területet: annak pedig, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia tengerentúli kicsinyített változata egyáltalán létrejöhetett, Amerika mint hatalmi tényező volt a megkerülhetetlen lehetőségfeltétele. Nem meglepő tehát, amikor az elbeszélő amellet érvel, hogy a falakon keletkezett rés vagy hézag metaforája helyett célszerűbb arról beszélni, hogy Amerika „eleve belül volt, velük, köztük”.³⁶

A *Kaliforniai fűrj* második fejezetének zárópasszusa az asszimiláció folyamatára reflektál megkapó tömörséggel:

Minden érintkezés, tapasztalás, átvétel következményekkel járt. Minden hatás alakított rajtuk, a városi életmód, a munka, az otthoninál magasabb életszínvonal, a szüntelen spórolás, a nagy vizek közelsége, a sík vidék, az eltérő flóra, fauna, a szélsőségesebb időjárás. Számos hatást egyszerűen nem lehetett kivédeni, de talán még több volt az olyan változás, amelyhez úgy alkalmazkodtak, hogy közben maguk sem vették észre.³⁷

Az elbeszélő itt az észrevétlen, öntudatlan asszimiláció kérdését emeli ki. Úgy válnak amerikaivá, hogy közben ez csak részben tudatosul bennük. Míg a regény elején – egy mai szociológiai fogalmat visszavetítve – Árvaiék kvázivendégmunkások az amerikai kontinensen, addig ez az értelmezési lehetőség fokozatosan, az asszimiláció jegyeinek sokasodásával párhuzamosan szorul háttérbe: a vendégmunkás legfőbb attribútuma ugyanis éppen az asszimiláció hiánya lenne.³⁸ A vendégmunkás fogalmát nem csupán a szociológiai szakirodalomból kölcsönözhetjük, hanem maga a narrátor is használja ezt a kifejezést a regény hatodik fejezetében, amelyben azt is hangsúlyozza, hogy István ebben a közegben is atipikus figura: paraszti származása miatt és azért, mert a többséggel ellentétben nem egyedül, hanem egész családdal érkezett, kezdetben „idegen maradt az idegenek között”.³⁹ Ez a kettős idegenség ugyancsak hozzájárulhat az Árvai család asszimilációjához.

A narrátor közléseiből tudjuk, hogy ezeket a vendégmunkásokat, vagyis a telepések első hullámai után érkező, kései bevándorlókat „újfajta idegeneknek” nevezik. „És újfajta idegenek jelentek meg a városban, akik már nem akartak földet, se végleg letelepedni, amerikaiak lenni, hanem csak egy darabig ezekben a gyárakban, üzemekben

³⁶ ORAVECZ, *i. m.*, 25.

³⁷ Uo., 27.

³⁸ Paul C. P. SIU, *A vendégmunkás*, ford. TELLER Katalin = *Az Idegen: Variációk Simmeltől Derridáig*, szerk. BICZÓ Gábor, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004 (Antropos), 163.

³⁹ ORAVECZ, *i. m.*, 54.

dolgozni, pénzt keresni, aztán venni a kalapjukat, és furcsa nyelvükkel, ruházatukkal, szokásaikkal egyetemben eltűnni, visszatérni hazájukba, ahonnan útnak indultak.⁴⁰

Az idézett rész azért is lehet érdekes, mert az újfajta idegeneket a par excellence átmenetiség figuráiként azonosíthatjuk. Egy másik idevágó szöveghely a társadalmi és etnikai tagozódásról tudósít: a magyar negyed elnevezése ellenére sokkal inkább értelmezhető a Monarchia multietnikus terének tengerentúli kiterjesztéseként, mint tisztán nemzetiségi területként, a társadalmi tagozódás szintjeiről szóló locus pedis a közeg heterogenitására figyelmeztet. A kivándorlók hierarchiájában legalul a „white trash”, vagyis a fehér söpredék található, akik elzüllött, csavargó életvitelük miatt csupán a társadalom megvetésére számíthatnak. Bauman tipológiája szerint a csavargó a zarándok leszármazottja, a célok és az útirányok nélküli, örök köztességben létező figura azonban azért félelmetes a modernitás számára, mert ellenőrizhetetlen entitás.⁴¹ A csavargó folytonos mozgásban léte miatt minduntalan kibújik a modern államhatalom felügyeleti szerveinek működési mechanizmusa, az állandó megfigyelés és az engedelmség-hasznosság imperatívusza alól.⁴²

A toledói élmények szinte kizárólag szűk, klausztrófóbb terekhez kapcsolódnak. A burdos ház szűkössége után az öntöde is „szűk, kürtöszerű”⁴³ helyiségeket kínál. Templom híján az istentisztelet is a Tóth-féle vendéglő különtermében zajlik, amely egyaránt otthont ad báloknak, egyleti rendezvényeknek és istentiszteleteknek: a funkciók sajátos keveredése által szervezett tér valódi köztességgé fogható fel. Az eliade-i vallásos térélmény lehetőségével⁴⁴ kecsegtető hely azonban – az állandó templom építéséig – éppen átmeneti jellege miatt nem képes fix pontként funkcionálni és szakrális élménnyel megajándékozni az ott tartózkodót. A zártság, persze, nemcsak szerkezeti, de mentális szinten is jelentkezik. A templomi jelenetben a pap a hazatérést mint erkölcsi kötelességet fogalmazza meg, nacionalista felhangú beszéde a kivándorlásellenes hangok nyomasztó sűrítőménye.

A kaliforniai terek ezzel szemben feltűnően nyitottak, világosak: István a szabad levegőn dolgozik, az otthon és a munkahely között megtett út jó részét is szabad levegőn tölti, a terek leírása is a nyitottságot hangsúlyozza. A Santa Barbarán található ház leírásakor a szöveg a tágasságot, a világosságot helyezi fókuszba,⁴⁵ az iskola sok ablakának hangsúlyossá tétele ugyanezt a célt szolgálja.⁴⁶ Látszik tehát, hogy már a terek leírása, identitásképző ereje sokat tesz azért, hogy a kaliforniai tér sokkal otthonosabb, belakhatóbb, maradásra ösztönzőbb legyen, mint amilyen a toledói életlehetőség volt.

⁴⁰ Uo., 21.

⁴¹ BAUMAN, *i. m.*, 203.

⁴² Michel FOUCAULT, *A panoptikusság*, ford. FÁZSY Anikó = M. F., *Felügyelet és büntetés: a börtön története*, ford. Csűrös Klára, FÁZSY Anikó, Bp., Gondolat, 1990, 187–188.

⁴³ ORAVECZ, *i. m.*, 43.

⁴⁴ Mircea ELIADE, *A szent és a profán: a vallási lényegről*, ford. BERÉNYI Gábor, Bp., Európa, 2009, 15–16.

⁴⁵ ORAVECZ, *i. m.*, 296.

⁴⁶ Uo., 328.

Mindehhez hozzátartozik, hogy Kaliforniában az egyházi és iskolai szervezet is más képet mutat: a toledói, a kezdetben a nemzeti identitás megtartását (túl)hangsúlyozó struktúrákhoz képest a regény itt éppen egy multietnikus közeget visz színre. Az együtt tanuló, különböző nemzetiségű diákok, valamint a mexikói pap által celebrált mise a közeg nemzetek feletti elköteleződését mutatja.

Az amerikai identitás megélése itt könnyebben megy tehát, mint Toledóban, a rendszeres séták, kirándulások, amellet, hogy a helyi szokások felvételét, bensővé tételét jelzik, a tér birtokbavételének metaforikus jelölőjévé válnak, hiszen – ahogyan Michel de Certau írja – a séta, a terek bejárása a város érzékelésének alapvető formája.⁴⁷ Sulphur Springs, a regényben szereplő kaliforniai fürdőhely a társadalmi nyilvánosság terepe, a korlátokat ledöntő, bárki számára nyitott tér szórakoztatókomplexuma a par excellence heterotópia, a társadalmi érintkezés, a gyógyulás, az üdülés helyszíne.⁴⁸

A terek és az emlékezet viszonya a *Kaliforniai fűrj* szereplőinek traumatikus pontja. A regény első fejezeteiben még mindent az ismert, magyar referenciákhoz viszonyítanak, folyamatosan biztosítva azt, hogy az idegen úgy váljon ismerőssé, hogy közben a korábbi emlékeket se írja felül. Ez azonban a regényben folyamatosan változik meg, nem is annyira a fizikai, mint a mentális határok átlépésének pillanatában. Jan Assmann a veszélyeztetett emlékekről szólva arról beszél, hogy az idegen terekben „[a]z emlékek elvesztik vonatkozási kereteiket, elvalótlanodnak és elenyésznek”,⁴⁹ ezen túlmenően N. Kovács Tímea pedig arra figyelmeztet, hogy a földrajzi távolság az addig stabilnak hitt önmeghatározást és önmegértést is nehézkessé teszi.⁵⁰

A kaliforniai történet végeredményben a család polgárosodásának krónikája. A továbbtanulás, a szülők és a gyermekek generációjában egyaránt megvalósuló baráti kapcsolatépítés, az újabb gyermekáldás, valamint az amerikai tömegkulturális térben való mozgolódás mind az ottani gyökerek megteremtését és ápolását szolgálják. Két gyermek halála a szülőket erkölcsi szempontból is az amerikai kontinenshez, gyermekeik sírjához köti. Az Árvai család környezete már jóval hamarabb reflektál az ottmaradás szándékára, mint ahogyan az a szereplők szólalmában megfogalmazódna: „Még azzal is meggyanúsították őket, hogy nem őszinték, titkolt szándékuk van, nem akarnak ők már hazamenni, ott akarnak maradni, amit természetesen visszautasítottak.”⁵¹ A háború kitörése, az ezzel járó utazási nehézségek, István szüleinek halála, valamint az otthonról érkező kedvezőtlen politikai hírek a maradás, a végleges amerikai letelepedés mellett kötelezik el a családot. A kezdetben csak vízióként létező

⁴⁷ Michel DE CERTEAU, *Séta a városban = Vizuális szöveggyűjtemény*, szerk. BLASKÓ Ágnes, MARGITHÁZI Beja, Bp., Typotex, 2010, 357.

⁴⁸ Alexa GEISTHÖVEL, *Der Strand* = Hg. Alexa GEISTHÖVEL, Habbo KNOCH, *Orte der Moderne: Erfahrungswelten des 19. und 20. Jahrhunderts*, Frankfurt – New York, Campus Verlag, 2005, 121–130.

⁴⁹ Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet: írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz, 2013, 224.

⁵⁰ N. KOVÁCS, *i. m.*, 16.

⁵¹ ORAVECZ, *i. m.*, 486.

eladó tanya végül valósággá válik: az Árvai család lakonikusan kommentálja ezt, „itt váltjuk valóra, amit otthon terveztünk”.⁵²

A terek közti mozgás, a rövidebb távolságok leküzdése az egyéni közlekedési eszközökben összpontosul. István előbb kerékpárt („bejcgilit”), majd motorkerékpárt vásárol: a két eszköz nemcsak a távolságok leküzdését, a mobilitás megkönnyítését, ezáltal a munkahelyre való eljutást szolgálja, de markáns identitászimbólummá is válik. A tér birtokbavétele, domesztikálása annak bejárása, megismerése révén a *Kaliforniai fűrj* esetében sikerrel zajlik le. Nem véletlen, hogy Anna kezdetben határozottan tiltakozik a biciklivásárlás ellen: a bicikli mind anyagi, mind mentális értelemben gátja lesz a hazatérésnek. Finanziális szempontból azért, mert a hazaútra szánt, félretett pénz kárára történik a vásárlás (közvetve akkor is így van ez, ha István végül a sörpénz megtakarításából tesz szert a járműre), mentálisan pedig azért, mert olyan elemmé válik (a szereplői szinten talán ekkor még nem is tudatosulva), amely végül megint csak az amerikanizálódás irányába mutat. A mobilitás szempontjából a munkahely és az otthon közötti ingázás különösen Kaliforniában válik hangsúlyossá, amikor a bicikli, majd motorbicikli segítségével gyorsabban, egy héten többször is haza tud látogatni a munkavégzés helyéül szolgáló olajfúrótornyoktól. A motorbicikli mint a McLuhan értelemben vett protézis⁵³ az identitásképzés szempontjából is fontos elem: Istvánt „a Union Oilnál azontúl csak Motoros Steve-nek nevezték”.⁵⁴

A címértelmező metafora viszonylag későn, a kaliforniai részben bukkan fel: az emigránsokat azonosító kép, az István számára kedves, a helyiek számára jelentéktelen, hovatovább lenézett madár⁵⁵ identifikációs pontként funkcionál, bánatos dala, a „meglesz, meglesz” gondolatát implikáló dallam az emigránsok céljának elérését vetíti előre. Azzal, hogy az azonosító egy hangsúlyosan amerikai madár, explicitté teszi a szöveg, hogy a cél elérése esetükben nem a hazatérést jelenti, hanem egy másképpen, idegenben történő beteljesülést hordoz.⁵⁶

A dolgozat elsősorban a fizikai, nyelvi és mentális határátlépések létmódjára fókuszálva, az elemzést filozófiai, terpoétikai és kulturális antropológiai teóriák segítségével megtámogatva körvonalazza a *Kaliforniai fűrj*ben megjelenő idegenség kategóriáit. Az elméleti szövegek és a regény párbeszédbe hozása termékeny értelmezési utakat nyitott meg, innen nézve láthatóvá váltak azok a megfontolások, amelyek révén a regény a megélt idegenségtapasztalatot, valamint a teljes vagy részleges asszimiláció

⁵² Uo., 627.

⁵³ „[A]ll technologies are extensions of our physical being.” Marshall McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man*, New York, Penguin Books, 1964, 165.

⁵⁴ ORAVECZ, *i. m.*, 520.

⁵⁵ „Bob oly mértékben lenézte a kaliforniai fűrjet, hogy többet nem is árult el róla. Dick pedig csak egy kézmozdulattal jelezte, hogy ezt aztán könnyű volt kitalálni” ORAVECZ, *i. m.*, 365.

⁵⁶ Uo.

folyamatát artikulálja. Az ez idáig létező egyetlen, e regénnyel foglalkozó tanulmány⁵⁷ a szöveg történelemképét elemezve tesz érvényes megállapításokat a referencialitás, a mikrotörténeti perspektíva és más magyar regények Amerika-képével való összevetés lehetőségeiről, azonban a részletes és szövegközeli poétikai vizsgálat (Kulcsár-Szabó Zoltán e dolgozatban is hivatkozott, tanulmányértékű kritikáját leszámítva) eddig váratott magára. Bízom abban, hogy ez az elemzés nem csupán a saját, e trilógiával kapcsolatos munkám folytatásához teremt alapot, de más értelmezőket is megszólalásra, párbeszédre készítet majd.

⁵⁷ MOLNÁR Eszter, „Itt élned, halnod kell” (A történeti hűség problémája Oravecz Imre kivándorlásregényeiben) = *Válság és kultúra (A doktoriskolák IV. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai)*, szerk. BENE Sándor, DOBOS István, Bp., Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2015, 279–294.